

ANGVSTIA 27, 2023

ANGVSTIA

27

Revista

Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni

Editura ANGVSTIA
Sf. Gheorghe
2023

Redactor șef

ALEXANDRU POPA

Colegiu de redacție

DAN-LUCIAN BUZEA

DAN ȘTEFAN

COSMINA MARCELA OLTEAN

Orice corespondență se va trimite pe adresa:
Please send any mail to the following address:

MUZEUL NAȚIONAL AL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

Sfântu Gheorghe, Str. Gábor Áron nr. 16

520008, jud. Covasna

Telefon/fax: +40 267 314139

e-mail: secretariat@mncr.ro

web: angvstia.mncr.ro

ISSN 2602 – 0653

ISSN-L 1454 – 8275

Cuprins – Table of Contents

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE (*Archaeological studies and researches*)

Dan BUZEA, PUSKÁS József, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl de la Covasna Valea Hankó/ Valea Porumbeilor (*Preliminary report on the preventive archaeological investigations carried out at the Covasna-Valea Hankó/ Valea Porumbeilor*) 9

PUSKÁS József, Dan BUZEA, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din anul 2023 executate în situl Sfântu Gheorghe–Arcuș–Hosszú (*Preliminary report on the archaeological researches made in 2023 at the Sfântu Gheorghe–Arcuș–Hosszú site*) 57

Dan ȘTEFAN, Maria-Magdalena ȘTEFAN, Teledetecție și investigații geofizice la Biborțeni – Cetatea Tiburț (*Remote Sensing and Geophysical investigations of Tiburț Fortress from Biborțeni*) .. 83

Alexandru POPA, Carpii și cultura „carpică” între tradiția antică și literatura istorico-arheologică contemporană (*The Carpi and “Carpic culture” between ancient tradition and contemporary historical-archaeological literature*) 97

VISY Zsolt, The excavation in the Roman *castellum* of Énlaka/Inlăceni in 2022-2023 (*Cercetări arheologice din castrul roman de la Inlăceni în 2022-2023*) 113

SIDÓ Katalin, PÁNCZÉL Szilamér Péter, Pottery and small finds from the *porta principalis dextra* and *sinistra* at Inlăceni/Énlaka, Harghita/Hargita County (*Ceramică și descoperiri mici din zona porta principalis dextra și porta principalis sinistra de la Inlăceni*) 133

Andrea POPA, Managementul integrat al patrimoniului mondial în România. O propunere a unei structuri de management a viitorului monument UNESCO Limesul roman în Dacia (*The Integrated Management of Cultural World Heritage Sites in Romania. A proposal for a management structure for the future Roman Limes in Dacia WHS*) 145

STUDII DE ETNOGRAFIE (*Ethnographical studies*)

Lucian DAVID, Memorie și discurs. Transhumanța mocanilor voineșteni (*Memory and discourse. Transhumance of the shepherds from Voinești*) 161

RECENZII (*Book reviews*)

Alexandru POPA,
Matei, Dan (2021), *Castrele Daciei după părăsirea lor de către armata romană (Dissertationes Mvsei Potaisensis)*, Cluj-Napoca: Mega), 297 p., ISBN 9786060203452 185

Alexandru POPA,
Sergiu Matveev, Vlad Vornic, Andrei Corobcean, cu contribuții de Andrei Asăndulesei, Felix-Adrian Tencariu, Vitalie Sochircă, Tatiana Nagacevski, Roman Croitor, Meandrele istoriei. Patrimoniul arheologic din epoca fierului și perioada romană în bazinul râului Cogâlnic (Republica Moldova), *Periegesis Archaeologica 2*. Chișinău, Editura Bons Offices, 2023, 201 p. ISBN 978-5-36241-130-5 189

PUSKÁS József,
V. Szabó Gábor, Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában, *Archaeolingua Alapítvány / MTA BTK Régészeti Intézet*, Budapest, 2019, 281 p. / Gábor V. Szabó, Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest for Buried Weapons, Tools and Jewellery, *Archaeolingua Foundation / Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities*, Budapest, 2019, 244 p. 195

CRONICA ACTIVITĂȚILOR MUZEULUI (*Activity report of the museum*)

Cosmina-Marcela OLTEAN, Cristina-Ioana FELEA-BAUBEC,
Cronica activității Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni pentru anul 2022 / *The National Museum of Eastern Carpathians – Activity Report on 2022* 205

V. Szabó Gábor, Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában, Archaeolingua Alapítvány / MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 2019, 281 p.

Gábor V. Szabó, Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest for Buried Weapons, Tools and Jewellery, Archaeolingua Foundation / Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities, Budapest, 2019, 244 p.

PUSKÁS József¹

Volumul recenzat în continuare a apărut în seria *Hereditas Archaeologica Hungariae*, o serie editată în comun de Fundația *Archaeolingua* și Institutul de Arheologie al Centrului de Cercetare pentru Științele Umaniste din cadrul Academiei Maghiare de Științe. Autorul V. Szabó Gábor este conferențiar universitar la Institutul de Științe din Domeniul Arheologiei din cadrul Facultății de Științe Umaniste a Universității Eötvös Lóránd din Budapesta. Cartea a apărut prima dată în limba maghiară, după care a fost tradusă și în limba engleză.

Trebuie menționat faptul că varianta în limba engleză este una mai scurtă (37 p.), mai compactă, cu unele detalii omise. Numărul figurilor este redus cu zece și nu se urmărește ordinea din varianta în limba maghiară. Am ales să fac prezentarea de carte având la bază volumul în limba maghiară, acesta fiindu-mi mai apropiat din punct de vedere lingvistic, dar totodată fiind și mai detaliat decât varianta în limba engleză. Volumul în limba maghiară este

structurat în șase capitole principale și 22 de subcapitole, iar cel în engleză cuprinde șapte capitole și 24 de subcapitole. Această diferență se datorează faptului că primul capitol din varianta în limba maghiară este împărțit în două în varianta engleză, și anume: *1 Treasure Hunters* și *7 A Hungarian perspective on a European archaeological phenomenon*.

Cartea începe cu un cuprins (*Tartalomjegyzék / Contents*, p. 5-6), urmat de o introducere (*Bevezetés p. 7-10 / Introduction p. 7-9*), în care autorul discută despre braconajului arheologic din Ungaria, principalul motiv pentru care s-a făcut un program național pentru descoperirea, salvarea, documentarea și punerea în valoare a depozitelor de obiecte de metal descoperite în diferite situri, aparținând mai ales epocii bronzului târziu. Volumul prezintă 18 depozite descoperite în cadrul programului, în jurul cărora autorul a construit și diferite interpretări, narațiuni care, după cum menționează, nu sunt definitive, au caracter subiectiv și pot fi schimbate, nuanțate în lumina unor cercetări sau descoperiri noi.

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, joska1987@yahoo.com

În prima parte a capitolului întâi (*J. Kincskeresők* p. 11-50 / *Treasure Hunters* p. 11-24/7 *A Hungarian perspective on a European archaeological phenomenon* p. 191-196) avem o prezentare generală a epocii bronzului european, cu cele mai importante descoperiri făcute în timp, care (re) formau societatea respectivă, mai ales elita. Pe când în această perioadă în Valea Nilului, Mesopotamia și în zona Mării Egee existau deja state bine structurate, în restul Europei nu regăsim statalitatea în această formă. Societatea se structura pe căpetenii (*chiefdoms*), în jurul unui lider și a familiei acestuia, iar ierarhia nu era atât de evidentă cum era în statele contemporane. Liderii unor comunități încercau să-și mențină poziția dominantă în societate, urmând să se exprime prin reprezentări fabuloase (tumuli de dimensiuni mari, depuneri votive extraordinare etc.). O altă caracteristică pentru elita epocii bronzului din zona menționată era rivalitatea în relațiile cu alți șefi, exprimată de multe ori prin conflicte militare, mai ales locale. Împotriva acestor atacuri puteau fi construite fortificațiile de mari dimensiuni, în care nu numai oamenii puteau să se refugieze, ci și turmele lor de animale. O altă problemă discutată în acest capitol este cea a depunerilor de bronzuri. Alegerea selectivă și depunerea anumitor piese este deja documentată din neolitic, dar în epoca bronzului această activitate devine mult mai intensă. Creșterea numărului depozitelor poate fi urmărită din perioada timpurie a epocii bronzului, apogeul fiind atins în perioada târzie a aceleiași epoci. Concentrația și compoziția acestor depuneri, în unele cazuri, arată un trend pan-european, dar pot fi schițate și unele particularități regionale bine definite. Pentru înțelegerea fenomenului depozitării au fost avansate două idei principale: depozitele erau rezultatul unor activități profane sau rituale. Explicațiile profane tind să prezinte depozitele ca rezultat al

unor războaie sau conflicte, în urma cărora s-au ascuns obiectele de valoare; piese rebutate ale unor meșteri, care urmau să fie retopite etc. Depunerile de bronzuri, ca rezultat al activităților rituale au ca argument de bază selectivitatea: numai anumite obiecte ajung în pământ ca ofrandă, probabil pentru o zeitate.

Într-un alt subcapitol regăsim și un scurt istoric al cercetărilor asupra depozitelor de bronzuri de pe teritoriul Ungariei, unde se schițează și evoluția cercetărilor, a fenomenelor în urma cărora în anumite perioade descoperirile de artefacte de metal au crescut semnificativ. În următorul subcapitol sunt dezbătute pericolele la care sunt expuse piesele de bronz: factorii „naturali” (corodarea pieselor în urma ploilor acide și folosirii îngrășămintelor cu clor), respectiv cei antropici, cu acțiune intenționată, reprezentați de detectoriști. În ultimii ani s-a format un grup al detectoriștilor care colaborează cu instituțiile muzeale, acest fapt aducând un plus de beneficiu atât științific, cât și cultural.² Însă la polul opus apar detectoriștii, care practică această activitate ca o sursă primară sau secundară de venit, în urma căreia descoperiri senzaționale ajung în colecții particulare din țară sau străinătate, eventual în case de licitații.

Pentru combaterea, salvarea și documentarea contextului inițial al depozitelor de bronzuri, în 2006 a fost inițiat un program de cercetare, care se derulează cu implicarea unor studenți de la Universitatea Eötvös Lóránd, dar și a muzeelor locale și a unor voluntari. Până în 2018 au fost descoperite și documentate 39 de depozite, cuprinzând mii de piese de bronz, alături de piese izolate și o situla de

² Pentru o astfel de colaborare vezi, de exemplu, expoziția temporară a Muzeului Național Maghiar *Kincset érő közösség („O comunitate care merită o comoară”)*, <https://mnm.hu/hu/kiallitasok/idoszaki/kincset-ero-kozosseg>, accesat la 25 octombrie 2022.

bronz. În cadrul programului s-a constituit și o bază de date cu piesele și depozitele descoperite, semnalate pe diferite pagini de internet, prezentate mai ales pentru vânzare și care sunt/erau aproape imposibil de recuperat. În această bază de date sunt păstrate, cel puțin, datele referitoare la piesele respective, chiar dacă aceste date au, în absența artefactelor, valoare științifică redusă.

Capitolul al doilea (*II. Áldozatok és fe-lajánlások* p. 51-104 / *2 Sacrifices and votive deposits* p. 25-76) abordează problematica depozitelor votive și a ofrandelor din perspectiva a cinci depuneri. Prima depunere a fost descoperită în hotarul localității Ecseg. Au fost depuse 106 piese, unele întregi, altele fragmentare, datate în perioada târzie a epocii bronzului, orizontul Kurd (perioada Ha A1, orizontul Uriu-Ópályi/Cincu-Suseni din România). Majoritatea pieselor se aflau într-un cazan de bronz, dar unele și sub acesta. Un vârf de lance străpungea toată depunerea. Aceasta s-a făcut în cel puțin patru etape în cadrul aceluiași ritual, probabil executat de comunitatea unei așezări care se afla la circa 350 m de locul depunerii depozitului.

Alte trei depozite, care au fost considerate depuneri votive, au fost găsite la Pázmándfalu. Dintre acestea, două au fost depuse concomitent și sunt piese făcând parte din echipamentul unui războinic, depuse într-un loc aparte, care pare să fi fost o insulă în cursul epocii bronzului. Printre obiecte se regăsesc arme ofensive, fragmente de armură, piese de harnașament și probabil aplice de la un car, respectiv o ceașcă de bronz. Armura prezintă urme de ardere. Cele două depozite se încadrează într-o categorie de descoperiri care se pot pune în conexiune cu reprezentările unei elite războinice. Depozitul al treilea, cu piese mai puțin spectaculoase, a fost depus probabil într-o perioadă mai târzie a epocii bronzului. Este posibil să fi aparținut unui alt perso-

naj important al comunității locale, ale cărui piese de echipament și-au găsit locul alături de ale primului individ, acesta fiind deja un „erou mitizat”.

Subcapitolul al treilea discută funcționalitatea peșterilor în lumina obiectelor arheologice descoperite în peștera Baradla. Cu proveniență din această formațiune carstică sunt cunoscute mai multe obiecte de metal, depuneri de artefacte ceramice, dar și resturi osteologice umane, descoperite de-a lungul mai multor decenii. Pe parcursul cercetărilor întreprinse în cadrul programului au fost descoperite alte obiecte de bronz și de aur, de această dată în context bine documentat. Din informațiile și analogiile disponibile reiese că peșterile erau folosite pentru diferite activități rituale. Acestea puteau fi desfășurate în cadrul înmormântărilor, a ritualurilor de trecere și a altor activități în urma cărora se depuneau obiecte de metal în gropi sau nișe ale peșterii. Cantitatea mare de vase ceramice pentru băut este un alt argument în favoarea existenței banchetelor în peșteri.

Depuneri votive se regăsesc și în cadrul fortificațiilor de pământ. La Tállya-Várhegy a fost descoperit un depozit de bronzuri format din cinci tipuri de piese: brățări și ornamente pentru vestimentație, arme, seceri și fragmente de piese de bronz, adunate pentru a fi retopite, și un set de unelte de meșteșugar. O explicație posibilă poate fi aceea că piesele au aparținut unei persoane cu rol important în societatea războinică a vremii, aspect sugerat și de prezența armelor, dar puteau totodată să fie și proprietatea unui meșter care producea piese reprezentative de bronz și eventual de aur pentru elita locală. Secerile pot simboliza și relația persoanei respective cu pământul și agricultura. La finalul subcapitolului autorul nu exclude ca depozitul să conțină ofrandele aduse de mai multe persoane cu diferite ocupații, sau atributele unor zeități, puteri supranaturale etc.

Ultimul subcapitol discută depunerea votivă a unei cnemide și a cinci butoni confecționați din electron. Depunerea s-a făcut într-un loc care, până în epoca modernă era o insulă, înconjurată de mlaștini. Cnemida a fost decorată cu motive geometrice rectilinii și arcuite, iar butonii nu aveau ornament. Piesele pot fi datate în perioada bronzului târziu (sec. 13-12 î.Chr.). Armurile, confecționate din metale prețioase, sunt descoperiri foarte rare, astfel că se presupune că aveau o semnificație specială. În afară de funcția lor militară, puteau să fie stindarde sau „proprietatea” unor zeități. Butonii descoperiți la Szeged–Gyálarét făceau probabil parte din inventarul unui echipament din care putea să facă parte și cnemida. Oricine ar fi fost proprietarul, specificul funcțional militar al piesei leagă depozitul de sfera identității războinice.

Capitolul al treilea (*III. A „fekűvő kincs”* p. 105-138 / 3 *‘Treasures lying heaped’* p. 77-108) discută depozitele care au fost acumulate într-o perioadă mai lungă de timp. Primul sit discutat în volumul respectiv este cel de la Baks–*Temetőpart*. Acesta are un caracter aparte în rândul siturilor clasice aparținând culturii Gáva. Din cercetările de până acum reiese că așezarea a fost distrusă de un incendiu, iar ca ipoteză se poate considera că localnicii nu au mai revenit ca să recupereze bunurile deteriorate de flăcări. Pe un platou ușor ridicat, cândva o insulă înconjurată de mlaștini, în cei 12 ani de cercetări au fost recuperate peste 2 500 de obiecte de bronz, majoritatea fiind descoperiri răzlețe. În afară de acestea, au fost găsite și trei depozite, două formate din obiecte de bronz, iar unul din verigi de aur. Majoritatea pieselor din cele trei depuneri se încadrează în sec. 11-10 î.Chr. În compoziția depozitului nr. 2 a fost depus un celt cu o decorație specifică sec. 10-9 î.Chr. Atât depozitele, cât și descoperirile izolate sunt considerate ca aparținând unei/unor familii înstări-

te care locuia/u pe insulă. Unele piese au fost selectate și depuse ca ofrande, daruri etc., astfel apărând acumulări de obiecte constituite într-o perioadă mai lungă de timp.

Al doilea sit cercetat se află la Zsáka–*Dávid tanya*. Pe baza cercetărilor efectuate, s-a ajuns la concluzia că în zona respectivă se afla un cătun amplasat pe o suprafață redusă, în cuprinsul căruia s-au descoperit două depozite de bronzuri. Chiar dacă obiectele au fost îngropate aproximativ în aceeași perioadă (sec. 12-11 î.Chr.), compoziția lor diferă semnificativ: primul depozit era format din obiecte de uz comun (unele întregi sau fragmentate intenționat, fragmente de arme și turte de bronz), iar celălalt conținea obiecte personale (brățări, unul-două topoare), unele prezentând urme de distrugere intenționată. Ambele depozite conțineau piese turnate aproximativ cu un secol mai devreme. Pentru relațiile comunității respective cu zone mai îndepărtate avem ca argument un topor cu aripioare din categoria celor răspândite mai ales în zona de est a Alpilor și a Bazinului Carpatic. În urma săpăturilor s-a putut constata că aceste două depozite erau depuse într-o clădire centrală, care se pare că a fost distrusă de un incendiu. Primul depozit putea să fie unul „deschis”, la care cu trecerea timpului se mai adăugau (sau din care se luau) obiecte. Depozitul al doilea, cu un caracter mai personal, poate să fie ofranda depusă de un membru al familiei care locuia în casa respectivă.

În ultimul subcapitol este prezentat un depozit descoperit într-o așezare fortificată, aceea de la Tállya–Óvár. Trebuie precizat că pe culmile munților învecinați pe care este situat punctul Óvár sunt mai multe așezări fortificate și nefortificate, dar cel mai semnificativ dintre toate este situl menționat. În incinta așezării a fost descoperit un depozit compus din 33 de piese, care sunt diferite

unelte, arme și podoabe. Pe baza tipurilor unor piese din depozit, depunerea s-a făcut cel mai probabil pe parcursul sec. 9 î.Chr. În imediata apropiere a depozitului s-au descoperit și urmele unei locuințe cu multe vase ceramice fine pentru băut. În structura politico-socială a epocii bronzului, dăruirea era un act deosebit, prin care se făceau alianțe și se recunoșteau meritele unor persoane. Depozitul a fost considerat ca fiind proprietatea unei căpetenii, care avea reședința în zonă (poate chiar în locuința dezvelită) și probabil urma să fie distribuit celor cu merite.³

Capitolul patru (*IV. Várak és kincsek* p. 139-176 / *4 Forts and hoards* p. 109-146) ne poartă prin cinci cetăți din perioada târzie a epocii bronzului, în incintele cărora au fost descoperite mai multe depozite cu o compoziție variată și spectaculoasă. Primul sit prezentat este cel de la Martonyi–*Szúnyog-tető*. Acesta este o fortificație cu suprafața de 14 ha, înconjurată parțial de un val de pământ, în așa fel încât în interior a inclus un izvor și o zonă cu pantă lină, favorabilă pentru locuire. Pe toată suprafața incintei au fost descoperite fragmente de vase ceramice și lipitură de lut, care sugerează existența unei locuiri intense. În urma cercetărilor cu detectorul de metale au fost recuperate două depozite, unul format din piese de bronz, celălalt din două bucle de păr de aur și un buton de bronz. În preajma depozitelor s-au descoperit mai multe obiecte răzlețe de bronz, câteva fiind unelte de meșteșugar. Tot în acest areal s-au identificat și urmele unei posibile locuințe de suprafață. Pe baza descoperirilor, autorul încearcă o localizare a clădirii centrale (presupusă a șefului/liderului), marcată de primul depozit și unele descoperiri răzlețe din vecinătatea acestuia,

cum ar fi mânerul unei spade. Atelierul/locuința aurarului pare să fi fost în zona depozitului cu piese de aur, unde s-au descoperit și unelte pentru practicarea meșteșugului respectiv. Al doilea sit cercetat a fost fortificația de la Bükksérc–*Hódos-tető*. Pe lângă obiectele de metal apărute izolat s-au descoperit și patru depozite de bronzuri și de aur. Majoritatea pieselor se concentrează în zona vestică a sitului, sector unde foarte probabil trebuie căutate și locuințele unei/unor familii înstărite.

Așezarea fortificată de la Mátraszőlős–*Kerekbükk* are incintă de piatră care înconjoară parțial promontoriul având suprafața de circa 100 ha. Pe platou sunt atestate urme sporadice de locuire aparținând perioadei târzii a epocii bronzului. Tot aici există și un lac artificial, care foarte probabil a fost amenajat în perioada respectivă. Pe parcursul cercetărilor s-au identificat două concentrări de obiecte de bronz, formate mai ales din obiecte mici, fragmentare. A fost descoperit un singur depozit, format din unelte, arme, podoabe și fragmente de turte de bronz. Depozitul a fost îngropat cândva în sec. 11-10 î.Chr., probabil ca o depunere votivă, eventual ca un sacrificiu de fondare a unei locuințe, a unei construcții comunitare sau a așezării fortificate.

Subcapitolul al patrulea prezintă un alt tip de fortificație decât cele precedente. Este vorba de situl de la Parád–*Várhegy*, o așezare întărită cu un șanț și un val de dimensiuni modeste, cu o suprafață redusă (3 ha) comparativ cu cele discutate până acum. Descoperirile izolate de fragmente de vase ceramice sugerează o locuire sezonieră, de scurtă durată. Caracterul special al sitului este dat de un depozit format din celturi, seceri, vârfuri de lance, torques-uri, fibule și ace. Depunerea poate fi datată la sfârșitul perioadei târzii a epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului (orizontul Bükkszentlászló

³ Pentru astfel de acte de donare, dăruire, avem multe referințe în *Iliada* și *Odiseea* lui Homer, izvor, de altfel, frecvent citat de V. Szabó în cadrul acestui capitol.

– Ha B2-B3 în România). Descoperirea de la Parád–*Várhegy*, pe lângă acelea din alte situri similare, sugerează că în această perioadă, ca urmare a schimbărilor sociale și a structurilor politice ale vremii, în locul marilor centre de putere se ridică fortificații de mici dimensiuni, unele cu caracter sezonier. Depozitele din această perioadă diferă și ele prin compoziție de cele întâlnite în perioada anterioară.

Ultimul subcapitol prezintă situl de la Bükkszentlászló–*Nagysánc* în care au fost descoperite mai multe depozite, primele trei la începutul sec. al XX-lea, însă acestea nu au contexte arheologice bine definite. În cadrul programului de cercetare s-a mai descoperit un depozit format din patru celturi și o brățară. Depozitul poate fi datat la finalul perioadei târzii a epocii bronzului și la începutul primei epoci a fierului. Această descoperire se încadrează într-o serie de descoperiri cu caracter similar: se plasează într-o zonă bine delimitată a unui sit fortificat; are o compoziție foarte variată, formată din obiecte de bronz sau aur. Pentru astfel de situații, autorul aduce ca exemplu sanctuarele grecești, unde ofrandele nu erau depuse numai în clădiri, dar și în afara lor, în jurul acestora. Situl menționat putea să fie un loc special unde se practicau activități rituale, se aduceau ofrande, probabil nu numai de către comunitățile locale, dar și de cele din regiuni mai îndepărtate.

Capitolul al cincilea (*V. Territoriumok, határok p. 177-202 / 5 Territories and boundaries p. 147-169*) abordează problematica teritorialității și a granițelor din perspectiva a trei descoperiri. Prima descoperire prezentată provine dintr-o așezare fortificată situată la Telkibánya–*Cser-hegy*, unde s-au descoperit cinci depozite formate din obiecte de bronz. Dintre acestea, primele două au în compoziție cârlige de pescuit de mari dimensiuni (cu lungimi cuprinse între 9,8-11,8 cm), folosite pentru prins pește

de talie mare, probabil somn. Interesant este faptul că cel mai apropiat râu în care putea să fie prinsă această specie este la 7-8 km (râul Hernád), dar pare mult mai probabil să fie vorba de un alt râu cu un debit mai mare, care este situat la 25-30 km (râul Bodrog). Apariția cârligelor de pescuit în așezarea fortificată pare să contureze zona de influență a comunității respective, situl putând fi un centrul politic, economic și ritual al unei zone care cuprindea un teritoriu întins până la văile râurilor menționate.

O descoperire interesantă s-a făcut în așezarea fortificată de la Abasár–*Hajnácskő*. Lângă zidul fortificației, la o adâncime de circa 20-25 cm au fost descoperite două tăblițe de aur, decorate cu motive geometrice. Datarea lor, ca și a fortificației este incertă, dar probabil ambele pot fi plasate la sfârșitul perioadei târzii a epocii bronzului și la începutul primei vârste a fierului. În vecinătatea sitului, despărțită de valea unui pârâu, se află o altă așezare fortificată din perioada târzie a epocii bronzului. Deocamdată este greu de explicat amplasarea atât de apropiată a celor două cetăți: una putea fi așezarea propriu-zisă, iar cealaltă (de la *Hajnácskő*) un sit pentru ritualuri. O altă posibilitate de explicare (de altfel atestată în surse medievale) poate să fie aceea după care cele două fortificații au fost construite la granița a două teritorii rivale, disputate, ele fiind menite să reprezinte puterea elitei locale.

Următorul subcapitol ne poartă pe Câmpia Maghiară, lângă orașelul Mezőberény. Pe un teren arabil au fost descoperite două spade cu cupă la mâner, ambele fragmentare. Pe baza unor analize s-a putut constata că piesele au fost îndoite înainte de depunere și că fragmentarea s-a făcut relativ recent, în urma lucrărilor agricole. Obiectele au fost depuse într-o zonă nelocuită, probabil folosită ca teren agricol în perioada târzie a epocii

bronzului. Depozitul de la Mezőberény, dar și alte depozite descoperite în afara așezărilor pot fi depuneri care au ca autori reprezentanții elitei locale ce au ocupat teritoriile respective, posibil nefolosite până la momentul respectiv. O alternativă la explicația legată de depozitul cu spade poate să fie și aceea în conexiune cu un act de război: proprietarii armelor au fost învinși, acest lucru fiind simbolizat și prin ascunderea armelor, eventual ca ofrandă a învingătorilor.

În ultimul capitol (*VI. A rituális táj* p. 203-224 / *6 The ritual landscape* p. 170-190) autorul prezintă câteva depozite de bronzuri care pot fi legate de peisajul simbolic-religios, ritual al unor comunități dintr-o anumită zonă. Aici se face prezentarea generală a epocii bronzului european, cu cele mai importante inovații apărute. În două subcapitole, V. Szabó prezintă cinci depuneri. Primele trei au fost descoperite în situl de la Szilvásvár–*Alsó-Nagy-verő* și au fost datate la începutul primei epoci a fierului. Situl este o așezare de înălțime nefortificată. Depozitele unu și trei erau formate din falere de diferite tipuri, respectiv piese de harnașament. Falerele erau fixate pe un obiect de piele, care în timpul depunerii a fost îndoit de mai multe ori. Acesta putea să fie o pătură ornamentală pentru cal sau veșminte ceremoniale. În această perioadă depunerile cu piese de harnașament de tradiție stepică devin tot mai frecvente în Bazinul Carpatic, care sugerează prezența tot mai accentuată a unor comunități din estul Europei. Chiar dacă depozitul al doilea este format din câteva piese ne semnificative, locul și modul descoperirii îl fac interesant. Acesta a fost ascuns într-o crăpătură a unei stânci, într-un punct dominant al așezării. Scopul pentru care a fost ascuns este imposibil de descifrat, dar putea să fie o depunere votivă sau de mulțumire din partea unei persoane locuind în așezarea respectivă. Al doilea sit discutat în text

este cel de la Szilvásvár–*Kelemenszéke*, un sit fortificat de mari dimensiuni. Aici s-au descoperit două depozite databile în intervalul sec. 13-11 î.Chr. și multe alte piese izolate de bronz. Majoritatea obiectelor s-au concentrat în zona vestică a fortificației. Primul depozit era format din podoabe feminine și a fost îngropat într-o zonă frecventată. Fiind una dintre cele mai timpurii descoperiri din perioada târzie a epocii bronzului, acest depozit putea să fie legat de fondarea așezării respective. Al doilea depozit era format din podoabe, unelte cu urme intense de folosire, respectiv fragmente de unelte. Acesta a apărut într-o zonă locuită și pare mai probabil că ascunderea sa să nu fie una rituală, ci mai degrabă una cu caracter economic. În afara șanțurilor fortificației au fost identificați mai mulți tumuli, iar în zona nordică un geoglif, care înfățișează un cal sau un cerb. Autorul citează o singură analogie pentru această construcție, și anume aceea celebră a Calului Alb de la Uffington, Marea Britanie, care ar putea să fie contemporan cu cel de la Szilvásvár. Această construcție, împreună cu tumulii, aduce noi informații legate de percepția omului preistoric asupra lumii, eventual a unor evenimente, probabil decisive în viața acestor comunități, în urma cărora s-a realizat geogliful respectiv.

Cartea se termină cu un epilog (*Zárszó* p. 225-226 / *Afterword* p. 197), iar la finalul volumului este lista notelor (*Jegyzetek* p. 227-241 / *Endnotes* p. 198-208), lista bibliografiei folosite (*Irodalom* p. 242-265 / *References* p. 209-228) și un glosar (*Glosszárium* p. 266-268 / *Glossary* p. 229-230) în care sunt explicate expresiile de specialitate folosite în text. În lista ilustrațiilor (*Képjegyzék* p. 269-281 / *List of Figures* p. 231-244) regăsim atât descrierea figurilor, cât și sursa imaginilor folosite în cele șase (șapte) capitole. Cartea se încheie cu mulțumirile aduse pentru realizarea cercetărilor de

teren, respectiv pentru realizarea volumului (*Köszönetnyilvánítás* p. 283 / *Acknowledgements* p. 245).

La finalul acestei prezentări, în locul unor concluzii, se pot formula câteva observații, care au caracter subiectiv. În opinia mea, cartea lui V. Szabó Gábor este una ieșită din comun. Cu textul ușor „descifrabil”, volumul poate să prezintă interes și pentru cei ce nu sunt arheologi de profesie. Autorul trece peste prezentările și descrierile minuțioase ale pieselor și peste dezbaterile despre cronologie, acestea fiind menționate sumar, în câte

o propoziție, accentul căzând pe interpretări și posibile reconstituiri ale unor evenimente, chiar dacă și ele sunt, cum recunoaște și autorul, subiective. Reconstituirea evenimentelor consumate cu mii de ani în urmă este aproape imposibilă, totuși micile fărâme de informații recuperate fac posibile unele interpretări plauzibile. Cu ajutorul numărului mare de imagini, a descrierilor și analogiilor aduse, locurile, personajele participante și ritualurile prind viață, la fel ca și fortificațiile monumentale construite pe culmile munților, care erau vizibile la distanță.

